

τηςτος είναι όχι μόνον ἡ παρακινουσα ἡμᾶς, γὰρ εὐρίσκωμεν καὶ νὰ ἐξιγνιάζωμεν, ἀλλὰ καὶ ἡ ὀδηγοῦσα ἡμᾶς εἰς τὰς συζητήσεις καὶ ἐρεῦνας. Καὶ τὴν τρίτην ἀρχὴν ὠνομάσαμεν νομικὴν, καθότι ἐκ τοῦ τέλους τῶν ὄντων ἐξάγομεν τὸν νόμον τῶν ὄντων.

Καθ' ὅσον δὲ ἀποβλέπει τὰς εἰρημένους ἀποδείξεις, αἱ δύο πρώται δὲν ἔχουσι γρίαν περισσοτέρως ἀναπτύξεως, διότι ἡ μὲν ἐξέρχεται τρόπον τινὰ ἀφ' ἑαυτῆς ἀπὸ τὴν πρώτην καὶ πλέον ἐπιπόλαιον ἐπιθεώρησιν τοῦ ὄντος· τὴν δὲ ἄλλην ἕκαστος δύναται νὰ ἐπαληθεύσῃ διὰ τῶν ἰδίων παρατηρήσεων, ὡς καὶ ἡμεῖς ἐπὶ πολὺν ἤδη χρόνον ἐκάμαμεν. Τὴν δὲ τρίτην θέλομεν ἀναπτύξει μετ' ὀλίγον ἐν ἰδικιτέρῳ Κεφαλαίῳ, καὶ τὴν τετάρτην θέλομεν πραγματευθῆ ἐπὶ τέλους.

Ἄς ἐπανέλθωμεν ἐν τασούτῳ ἐπὶ τινος ζητήματος, τὸ ὅποιον προλαβόντως ἀνεβάλαμεν, καὶ περὶ τοῦ ὁποίου ὀφείλομεν εἶς ἄπαντος νὰ ἐκφέρωμεν γνώμην ἐπὶ τοῦ παρόντος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Περὶ τῆς ἰδέας τοῦ ἀπειρου.

Ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ ἐγὼ εὔρομεν τὸ οὐκ ἐγώ. Ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου εὔρομεν τὸ ἀπειρον καθὸ ποιότητος τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου. Ἄλλ' ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ ἐγὼ ἢ τοῦ ὄντος εἴπομεν ἐτι δὲν συμπεριλαμβάνεται ἡ ἰδέα τοῦ ἀπειρου ὄντος· διότι τὸ ἀπειρον, καθὸ ποιότητος τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου, ἔπρεπε νὰ ἐμπεριέχεται εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου καὶ ἐπομένως τοῦ ὄντος· ἀλλὰ τὸ ἀπειρον ὄν, καθὸ μὴ ὑπάρχον ποιότητος οὐδενός τῶν στοιχείων τοῦ ὄντος, ἢ τοῦ ἐγὼ, δὲν ἠδύνατο νὰ συμπεριληφθῆ ἐν τῇ τοῦ ὄντος ἰδέᾳ.

Ἐὰν λοιπὸν ἡ ἰδέα τοῦ ἀπειρου, καθὸ ὄντος, δὲν ἦται ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ ὄντος, ἀρα δὲν εἶναι ἔμφυτος, διότι μόνη ἔμφυτος εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος μεθ' ὧν συνίσταται στοιχείων καὶ μεθ' ὧν συνδέεται ἀναποσπᾶστως ἀρχῶν.

Ἐὰν δὲν ἦται ἔμφυτος, εἶναι ἐπίκτητος, καὶ τότε ζητοῦμεν τίνι τρόπῳ ἀποκτᾶται ;

Διὰ τῆς εἰς τὴν ιδέαν τοῦ ὄντος ἐφαρμογῆς τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος. Καὶ διὰ μὲν τῆς ἐφαρμογῆς τῆς μόνης ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος μαθητόμεν τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἀπείρου, διὰ δὲ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν τριῶν ἀρχῶν, ἢ τῆς ιδέας τῆς τάξεως, μαθητόμεν τὴν φύσιν τοῦ ἀπείρου, ἢ τὰ προσόντα τοῦ Θεοῦ, καθ' ὅσον ὁ ἀσθενὴς ἡμῶν νοῦς δύναται νὰ παρεισδύσῃ εἰς τὰ μυστήρια τῆς θείας οὐσίας.

Ἐγὼ ἠξούρω ὅτι εἶμαι, ἀλλ' ἠξούρω ἐνταυτῷ ὅτι πᾶν τὸ ὄν ἔχει τι αἴτιον τοῦ εἶναι, ἄρα συμπεραίνω ὅτι ὑπάρχει τι αἴτιον καὶ τοῦ ἐμοῦ ὄντος. Καὶ ἐπειδὴ ὁμοῦ μὲ τὸ ἐγὼ νοῶ καὶ τὸ οὐκ ἐγὼ, συμπεραίνω συνάμα ὅτι πρέπει νὰ ὑπάρχη τι αἴτιον καὶ τοῦ οὐκ ἐγὼ. Καθ' ἡγορήσαντων, ὡς ἐκ τῆς καθολικότητος τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος, ὅτι, εἴαν, ἐκτός τοῦ ἐγὼ καὶ τοῦ οὐκ ἐγὼ, ὑπῆρχον καὶ ἄλλα ὄντα, καὶ ταῦτα ἤθελον ἔχει τὴν αἰτίαν τῶν, φθάνω εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι πᾶν ὅ,τι εἶναι καὶ δύναται νὰ ἦναι, πρέπει νὰ ἔχη τὴν αἰτίαν του. Ἀλλὰ λέγων, πᾶν ὅ,τι εἶναι καὶ δύναται νὰ ἦναι, υποθέτω ἀπείρον σειράν ὄντων, ἐπομένως ἀναγνωρίζω καὶ ἀπείρον δυναμιν αἰτιώδη, δηλ. αἴτιον ἀπείρον. Ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος, καθολικὴ οὐσα, περιέχει ἐξ ἀνάγκης τὴν ιδέαν καθολικοῦ καὶ ἐπομένως ἀπείρου τινὸς αἰτίου. Καὶ εἴαν ἀντίειπῃ τις ὅτι ἡ ἀπείρος αἰτιότης δύναται νὰ συμβιβασθῇ καὶ μὲ ἀπείρον σειράν πρώτων αἰτιῶν, μὴ συνεπάγουσα ἐξ ἀνάγκης ἐν μόνον ὄν ἀπείρον καὶ αἴτιον τοῦ παντός, ἀπαντῶμεν ὅτι ἡ προφανὴς τῶν ὄντων ἀλληλουχία καὶ ἡ τὰ πάντα κυριεύουσα ἐνότης δὲν ἐπιτρέπει τὸ πλῆθος τοῦτο, ἀλλ' ἐξεναντίας ἀπαιτεῖ καὶ προὑποθέτει ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ὄν αἴτιον πάντων καὶ διὰ τοῦτο ἀπείρον καὶ ἀπόλυτον.

Ἡ ἀπόδειξις αὕτη γίνεται καὶ δι' ἄλλης ὁδοῦ καὶ κατ' ἄλλον τρόπον.

Ἐγὼ εἶμαι καὶ ἐννοῶ ὅτι δὲν εἶμαι ἀφ' ἐμαυτοῦ· δυνάμει δὲ τῆς ἐν τῷ λόγῳ μου ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος γνωρίζω ὅτι πρέπει νὰ ὑπάρχη τι αἴτιον τοῦ ἐμοῦ ὄντος. Καὶ τὸ αἴτιον τοῦτο δὲν δύναται νὰ ἦναι τὸ μὴ ὄν, διότι τὸ ὄν καὶ τὸ μὴ ὄν ἀποκλείονται ἀμοιβαίως. Ἄρα τὸ αἴτιον τοῦ ἐμοῦ ὄντος θέλει εἶναι ἕτερον ὄν, τὸ ὅποσον θέλει ἔχει καὶ αὐτὸ τὸ αἰτιόν του, καὶ οὕτω συλλαμβάνω τὴν ιδέαν σειράς ὄντων, τὰ ὅποια διαδοχικῶς εἶναι αἴτια καὶ ἀποτελέσματα ἀλλήλων. Ἀλλ' εἴαν ἡ σειρά αὕτη δὲν εἶχεν ἀρχήν, εἴαν δὲν ὑπῆρχεν ὄν, τὸ ὅποσον νὰ ἦναι αἴτιον πρῶτον χωρὶς νὰ ἦναι ἀποτέλεσμα ἄλλου ὄντος, ἠθέλαμεν πίπτει εἰς παραλογισμόν, διότι πάντα τὰ ὄντα ἠθέλον εἶναι ταυτοχρόνως αἴτια καὶ ἀποτελέσματα, δηλ. δὲν ἠθέλεν ὑπάρχει καθ' αὐτὸ αἴτιον, διότι ἡ ιδέα τοῦ αἰτίου συνεπιφέρει τὴν ιδέαν πρώτης ἀρχῆς ἐνεργούσης ἀφ' ἑαυτῆς καὶ

ὄχι δυνάμει ἄλλης. Ἄρκ πρέπει νὰ ὑπάρχη αἰτιάν τι πρῶτον, μὴ ὄν ἀποτελεσμα ἄλλου τινός, αἰτιάν πάντων τῶν ὄντων ὅσα εἶναι ἢ δύνανται νὰ ἦναι, αὐτοαίτιον καὶ ἐπομένως ἄπειρον. Καὶ τῶντι ἀναβαίνοντες ἀφ' ἑνός εἰς ἄλλο ὄν, καὶ εὐρίσκοντες λ. γ. ὅτι τὸ αἰτιον τοῦ Α εἶναι τὸ Β, καὶ τοῦ Β τὸ Γ, λέγομεν ἄρκ ἀληθές αἰτιον τοῦ Α δὲν εἶναι τὸ Β ἀλλὰ τὸ Γ, καὶ ἐὰν εὐρίσκωμεν ὅτι αἰτιον τοῦ Γ εἶναι τὸ Δ, ἀληθές αἰτιον τοῦ Α δὲν ἤθελεν εἶναι οὔτε τὸ Β οὔτε τὸ Γ, ἀλλὰ τὸ Δ, καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἴδου λοιπὸν ὅτι, ἐὰν δὲν ὑπῆρχεν αἰτιον πρῶτον, δὲν ἤθελεν ὑπάρχει καθ' αὐτὸ αἰτιον, ἢ, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, εἴ περ μηδέν ἐστι τὸ πρῶτον, ὅπως αἰτιον οὐδέν ἐστι (1). Καὶ ἡ ἰδέα αἰτίου πρῶτου καὶ ἐπομένως ἀθυπαρκτου, ἀθυποστάτου, αὐτετελοῦς καὶ τελείου περιέχει τὴν ἔννοιαν αἰτίου ἀπειρου, ποιητικοῦ καὶ ἐπομένως δημιουργικοῦ. Καὶ ἰδου πῶς, δυνάμει τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος, φθάνομεν ἐξ ἀνάγκης εἰς τι αἰτιον πρῶτον, ἄπειρον, παντοδύναμον, γεννησάν τὸ πᾶν, ὄν αὐτὸ ἀγέννητον. Ἴδου τίνι τρόπῳ καὶ πῶς δυνατὸν εἶπειν ὅτι ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ ὄντος ἐνυπάρχει ἡ ἰδέα τοῦ ἀπειρου, διότι ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος δὲν ὑφίσταται χωρὶς τῆς ἰδέας τοῦ ἀπειρου, καὶ χωρὶς τοῦ ἀπειρου ὄντος δὲν ἠθέλαμεν ἔχει οὔτε τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος, ἐπειδὴ ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος εἶναι ἀχώριστος ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος, καὶ τὸ ὄν, μὴ δυνάμενον νὰ γεννηθῆ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος, πρέπει νὰ προσέλθῃ ἐξ ἄλλου τινός ὄντος. Ἐὰν λοιπὸν δὲν ὑπῆρχεν ὄν ὑπ' οὐδενός δημιουργηθέν, ὑπάρχον ἀφ' ἑαυτοῦ, ὄν τῶν ὄντων καὶ ὄντως ὄν, κατὰ Πλάτων, οὐδέν ὄν ἤθελεν ὑπάρχει, καὶ ἐπομένως δὲν ἠθέλαμεν ἔχει τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος. Ἀλλ' ὅς ἐπικυκλώσωμεν ὅτι τὴν ἀνακάλυψιν ταύτην δὲν κάνομεν εἰμὴ διὰ τῆς εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος ἐφαρμογῆς τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος. Διὰ τῆς ἀρχῆς ταύτης ἀναβαίνοντες τάχιστα τὴν κλίμακα τῶν ὄντων φθάνομεν, ἐνίοτε χωρὶς νὰ τὸ ἐννοήσωμεν, εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπειρου ὄντος. Καὶ αὕτη εἶναι ἡ δευτέρα ὁδὸς ἡ ἀγούσα ἡμᾶς πρὸς τὸ ἀπειρον.

Καὶ ἡ μὲν πρώτη ἀπόδειξις ἐξάγεται ἐκ τῆς ἀπειρου σειρᾶς τῶν δυνατῶν ὄντων (κατ' εἶδος) ἡ δὲ δευτέρα ἐκ τοῦ ὅτι ἀδύνατον εἶναι νὰ ὑπάρχη σειρά αἰτίων καὶ ἀποτελεσμάτων ἀνευ πρῶτου τινός αἰτίου (εἰς εὐθυωρίαν). Καὶ ἐξ ἀμφοτέρων ἐξάγομεν ὅτι ὄχι ἄπειρα αἰτία, ἀλλ' ἐν πρέπει νὰ ἦναι ἄπειρον τοῦ παντός αἰτίον. (Ὅτι ἄπειρα τὰ αἰτία τῶν ὄντων, οὔτε εἰς εὐθυωρίαν, οὔτε κατ' εἰ-

1) Μεταφ. Α'. (τὸ ἑλατ.) Καρ. Β'.

δος (1). Κατ' ἀμφοτέρας δὲ τὰς ἀποδείξεις μόνην τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος μεταχειρίζομεθα. Καὶ ἐπειδὴ, ὡς ἤδη προείπομεν, τὴν σειρὰν ταύτην τῶν συλλογισμῶν τάχιστα, καὶ οὕτως εἰπεῖν, αὐτομάτως ποιοῦμεν, ἐνόμισάν τινες ὅτι ἡ τοῦ ἀπείρου ἰδέα εἶναι ἔμφυτος, καὶ τοῦτο ἀποδεικνύει καὶ συγχρόνως ἐξηγεῖ τὴν πλάνην τοῦ Καρτεσίου.

Ἐκ τοῦ ὅτι εἶμαι οὐσία ἐξάγω, λέγει οὗτος, ὅτι ἔχω τὴν ἰδέαν τῆς οὐσίας. Ὅμως εἶμαι πεπερασμένος καὶ γνωρίζω ὅτι εἶμαι πεπερασμένος· τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι ἔχω τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπείρου, καὶ τὸ νὰ ἔχω τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπείρου, ἀποδεικνύει ὅτι τὸ ἀπειρον ὑπάρχει διότι καθὰ πεπερασμένος, οὐδέποτε ἤθελον δυνηθῆ νὰ συλλάβω τὴν ἰδέαν ἀπειρουτινῆς οὐσίας, ἐὰν τὴν ἰδέαν ταύτην δὲν ἐχάραττεν ἐν ἐμοὶ οὐσία ὄντως ἀπειρος (2).

Καὶ ἐν τῷ περὶ μεθόδου (Μέρος Δ'.) οὕτω πῶς ἀνακεφαλαίω-
νει τὰς ἐρεῦνας του. Παρατηρήσας ὅτι ἡ ἀλήθεια αὐτῆ νοῶ ἄρα ὑπάρχω, τόσον ἦτο στερεὰ καὶ ἀσφαλῆς, ὥστε αἱ παραδοξότεραι ὑποθέσεις τῶν σκεπτικῶν δὲν ἤθελαν δυνηθῆ νὰ τὴν σαλεύσωσιν, ἔκρινα ὅτι ἡδυνάμην νὰ τὴν δεχθῶ ὡς πρώτην ἀρχὴν τῆς ὁποίας ἐζήτουν φιλοσοφίας... Ἐγνώρισα ἀκολουθῶς ὅτι ἤμην ὑπόστασις, τῆς ὁποίας οὐσία καὶ φύσις δὲν ἦτο εἰμὴ ἡ νόησις.... Καὶ ἐπειδὴ ἄλλην βεβαιότητα δὲν εἶχον περὶ τῆς ἀληθείας τῆς εἰρημένης προτάσεως εἰμὴ τὴν ἄκραν αὐτῆς σαφῆναι, ἐνόμισα ὅτι ἡδυνάμην νὰ λάβω ὡς γενικὸν κανόνα ὅτι ὅσα συλλαμβάνονται λίαν σαφῶς καὶ διακεκριμένως εἶναι καὶ ἀληθῆ... Σκεπτόμενος ἔπειτα ὅτι ἐνίοτε εἶχον ἀμφιβολίας, καὶ ἐπομένως ἤμην ἀτελής (διότι τὸ γινώσκειν εἶναι τελειότερον τοῦ ἀμφιβάλλειν), ἠθέλησα νὰ ζητήσω πόθεν ἔμαθον νὰ ἐννοῶ τι τελειότερον ἐμοῦ, καὶ ἐγνώρισα ὅτι τοῦτο ἔπρεπε νὰ προέλθῃ ἐκ τινος φύσεως ἀληθῶς τελειότερας ἐμοῦ. Διότι νὰ λάβω τοῦτο ἐκ τοῦ μηδενός, ἀδύνατον, καὶ ἐπίσης ἀδύνατον ἦτο νὰ τὸ λάβω ἐκ τῶν ἄλλων ὄντων, ἀφ' οὗ ταῦτα ἔχει μόνον δὲν εἶναι ἀνώτεροι ἀλλὰ μάλιστα κατώτερα ἐμοῦ· λοιπὸν ἡ ἰδέα αὕτη μοι ἤρχετο παρὰ Θεοῦ, καὶ ἀπὸ τὴν ὑπαρξίν τῆς ἰδέας συμπεραίνω τὴν ὑπαρξίν τοῦ δι' αὐτῆς παριστανομένου ὄντος.

Ἄς ἐκθέσωμεν καὶ συντομώτερον τὸν συλλογισμὸν τοῦ Καρτεσίου. Ἐγὼ εἶμαι διότι νοῶ, ἄρα εἶμαι ὑπόστασις νοῶσα, ἀλλ' ἐν

1) Ἄριστ. Μεταφ. Β'

2) Méditat III.

ταυτῷ εἶμαι ἀτελής καὶ πεπερασμένος. Πῶς δὲ ἐννοῶ ὅτι εἶμαι ἀτελής καὶ πεπερασμένος; διότι ἔχω τὴν ἰδέαν τοῦ τελείου καὶ τοῦ ἀπείρου· ἐάν ἔχω τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπείρου, ἄρα τὸ ἀπείρον ὑπάρχει, διότι ἀφ' ἐνὸς μὲν ἡ ἰδέα αὕτη δὲν δύναται νὰ προέλθῃ οὔτε ἐξ ἐμοῦ, οὔτε ἐκ τῶν κατωτέρων ἐμοῦ, ἀλλ' ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἀπείρου· ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ τέλειον καὶ τὸ ἀπείρον δὲν ἤθελεν εἶναι τοιοῦτο, ἐάν δὲν περιελαβάνε καὶ τὴν ἰδέαν τῆς ὑπάρξεως, ἄλλως, ἐάν δὲν ὑπῆρχε. Τοιαῦτα εἶναι ἡ περὶ ὑπάρξεως Θεοῦ ὄντολογικῆ λεγομένη ἀπόδειξις τοῦ Καρτεσιῦ, ἀνασκευασθεῖσα καὶ ὑπὸ τοῦ Λειβνιτίου (1) καὶ ἡ ὁποία, ἀληθῆς οὐσα, ἤθελεν ἀρκέσει μόνη εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα.

Ἄλλ' ἐκ τοῦ ὅτι συναισθάνομαι τὴν ἀτέλειάν μου καὶ τὰ στενὰ ὄρια τῆς ἐνεργείας μου, προκύπτει ἄρα ὅτι ἔχω τὴν ἰδέαν τῆς τελειότητος; π. γ. ἐκ τοῦ ὅτι συναισθάνομαι ὅτι δὲν δύναμαι νὰ διατρέξω εἰμὴ ἐν στάδιον, δὲν προκύπτει βέβαια ὅτι ἄλλος δύναται νὰ διατρέξῃ ἐπ' ἀπείρον τὴν ὁδόν, τὴν ὁποίαν διέρχομαι ἐγὼ ἐν μέρει. Τὸ αἶσθημα καὶ ἐκ τούτου ἡ ἰδέα τῆς ἀδυναμίας μου δὲν προϋποθέτουσι βέβαια τὴν ἰδέαν ἀπείρου τινός δυνάμεως, ἀλλὰ προέρχονται ἀπὸ αὐτὴν μόνην τὴν ἀδυναμίαν μου.

Ἡ ἰδέα τοῦ ἀπείρου δὲν δύναται νὰ ἦναι ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ ὄντος, διότι ἡ κατ' ἀρχὰς ἐν ἡμῖν ἀναφουρμένη ἰδέα τοῦ ὄντος εἶναι, ὡς εἶπομεν, ἡ τοῦ ἐγώ, καὶ τὸ ἐγὼ εἶναι πεπερασμένον, καὶ εἶδομεν ὅτι τὸ πεπερασμένον δὲν προϋποθέτει ἐξ ἀνάγκης τὸ ἀπείρον. Ἄλλο εἶναι τὸ νὰ εἴπῃ τις ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ ἀπείρου κατ' ἀνάγκην ἔρχεται εἰς τὴν διάνοιάν μας, καὶ ἄλλο ὅτι εἶναι ἐμφυτος καὶ εἶναι ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ ὄντος. Ἡ ἰδέα τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀπείρου ἐνυπάρχει δυνάμει ἐν τῇ διανοίᾳ ἀναμφιβόλως, ἀλλὰ δὲν περιέχεται ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ ὄντος, διότι πρὸς τοῖς ἄλλοις ἡ ἰδέα αὕτη ἠδύνατο νὰ ἦναι ἀπλοῦς τύπος τοῦ νοῦ ἢ τοῦ λόγου, ἐννοικὶ ἰδανικῆ, μηδὲν ἔχουσα πραγματικὸν ἀντικείμενον. Ἰνα φθάσω εἰς τι πραγματικὸν πρέπει νὰ τροπολογήσω τὴν ἀπόδειξιν καὶ νὰ εἴπω· ἐγὼ εἶμαι, ἀλλὰ δὲν εἶμαι ἀφ' ἐμυαυτοῦ, ἄρα πρέπει νὰ ὑπάρχῃ τί, τὸ ὅποιον ἔδωκε μοι τὸ εἶναι, τοῦτο πρέπει νὰ ἦναι τελειότερον ἐμοῦ, διότι τὸ αἷτιον εἶναι ἀνώτερον τοῦ ἀποτελέσματος. Ἀλλὰ τότε ἐρχομῶς τὴν ἐρχὴν τῆς αἰτιότητος καὶ φθάνω εἰς τὸ τελειότερον ὄχι εἰς τὸ ἀπολύτως τέλειον.

Καὶ αὕτη μὲν εἶναι ἡ ἀπάντησις πρὸς ἐκεῖνο τὸ μέρος τῆς Καρ-

1) Nouv. Ess. αὐτόθ.

τεσιανῆς ἀποδείξεως, ἐν ᾗ διασχυρίζεται ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ πεπερασμένου προϋποθέτει ἐξ ἀνάγκης τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπείρου, καὶ ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ ἀπείρου συνεπάγει ἐξ ἀνάγκης καὶ τὴν ὑπαρξίν αὐτοῦ.

Ὅταν δὲ ὁ Καρτέσιος λέγῃ ὅτι ἡ ἰδέα τελείου τινὸς ὄντος δὲν δύναται νὰ προέλθῃ ἐξ ἐμοῦ, διότι εἶμαι ἀτελής, οὔτε ἐκ τῶν ἐκτός διότι κατώτερα ἐμοῦ, ὑποθέτει ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα πρέπει τρόπον τινὰ νὰ ἀνταποκρίνηται καὶ νὰ ἀναλογηθῇ πρὸς τὸ αἷτιον· ἀλλὰ καὶ τοῦτο δὲν εἶναι εἰμὴ ἐφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος. Ὅθεν καὶ παραδεχθέντες ὡς ἔμφυτον τὴν ἰδέαν τοῦ Θεοῦ, δὲν δυνάμεθα (παρεκτός ἐάν θελήσωμεν νὰ συνταυτίσωμεν τὸν Θεὸν μὲ τὸν ἄνθρωπον) νὰ βεβαιωθῶμεν, κατ' αὐτὸν τὸν Καρτέσιον, περὶ τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ εἰμὴ διὰ τινος συλλογισμοῦ. Λοιπὸν ὁ συλλογισμὸς πείθει ἡμᾶς περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπάρξεως· καὶ αὐτὴν ταύτην τὴν ἰδέαν Θεοῦ ὑπάρχοντος λέγομεν καὶ ἡμεῖς ὅτι δὲν εἶναι ἔμφυτος, καὶ ὅτι ἀποκτάται διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος, ὅ ἐστι διὰ τοῦ συλλογισμοῦ. Καὶ ἐάν μόνος ὁ συλλογισμὸς μᾶς χορηγῇ τὴν ἰδέαν Θεοῦ ὑπάρχοντος, πρὸς τί νὰ ἦναι ἔμφυτος ἢ ἀπλῆ ἰδέα τοῦ Θεοῦ, ἀφ' οὗ, μολίς βεβαιωθῶμεν περὶ τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ, δυνάμεθα παρρηθῆς καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ν' ἀποκτήσωμεν καὶ ἰδέαν τινὰ τῆς φύσεώς του καθ' ὅσον εἶναι αὕτη ἐφικτὴ εἰς τὴν ἀσθενῆ μας διάνοιαν ;

Λέγομεν τελευταῖον ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ τοῦ ἀτελοῦς καὶ πεπερασμένου ἰδέα, καθὼς ἐννοεῖται ὑπὸ τοῦ Καρτέσιου, δὲν ἀποκαλύπτεται καθ' ὅλην τὴν ἐνάργειαν, εἰμὴ ἀφ' οὗ ἀπεκτήσαμεν τὴν ἰδέαν τοῦ τελείου καὶ τοῦ ἀπείρου· καθότι τὸ πεπερασμένον εἶναι ἰδέα περιορισμοῦ καὶ ἀποφάσεως, καὶ ὁ περιορισμὸς καὶ ἡ ἀπόφασις δὲν ἐννοοῦνται ἐντελῶς εἰμὴ ἀφ' οὗ γίνῃ πρῶτον ἡ κατάφασις τοῦ ἀπείρου. Καὶ ἡ μὲν πρώτη κατάφασις εἶναι ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ ὄντος, ἐκφραζομένη διὰ τοῦ ἐγὼ εἶμαι· ἡ δὲ δευτέρα γίνεται διὰ τῶν τριῶν καθολικῶν καὶ ἀπολύτων ἀρχῶν τοῦ ὄντος, καὶ ἡ τρίτη διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως πρώτου καὶ ἀπείρου τινὸς αἰτίου. Καὶ τότε γνωρίζομεν σαφέστατα τὰ ὅρια καὶ τὴν ἀτέλειαν τοῦ ἡμετέρου ὄντος, καὶ τότε μόνον δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν μετὰ τοῦ Φενελῶνος, ὅτι τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου δὲν γνωρίζει τὸ πεπερασμένον εἰμὴ ἐν τῷ ἀπείρῳ.

Συμπεραίνομεν λοιπὸν ὅτι ἀπὸ τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος, ἐφαρμοζομένην ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος γεννᾶται ἡ ἰδέα τοῦ ἀπείρου, τοῦ ἀπείρου ὄντος, ἢ τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἐάν ἀκριβῶς παρατηρήσωμεν, θέλομεν πεισθῆ ὅτι εἰς τοῦτο ἀνάγει τὴν ἀπόδειξίν του καὶ αὐτὸς ὁ Καρ-

τέσιος ἐν τῇ Γ'. Μελέτ. (πρὸς τὸ τέλος) καὶ ἐν τῇ Δ'. τῶν ἀρχῶν (§ 20) (1).

Ἐν τῇ ἐννοίᾳ ἀπείρου ὄντος περιέχονται ὅλα τοῦ Θεοῦ τὰ προσόντα, ὅσα ἀπ' αὐτὴν ἐξάγει ἡ Θεοσοφία.

Ἄς εἰπώμεν λοιπὸν ὅτι ὁ λόγος μᾶς δίδει τὸ ἀπόλυτον, ὅχι διότι εἰς τὴν ιδέαν τοῦ ὄντος εὐρίσκεται ἡ ιδέα τοῦ ἀπείρου, ἀλλὰ διότι τὸ ἀπόλυτον κεῖται εἰς τὰς τρεῖς τοῦ ὄντος ἀρχάς, καὶ ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τούτων εἰς τὴν ιδέαν τοῦ ὄντος γεννᾶται ἀφ' ἐκυτῆς ἡ ιδέα τοῦ ἀπολύτου, ἥτις ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ ἡ ιδέα τοῦ ἀπείρου. Τοῦτο, καθ' ἕσπον εἰς ἡμᾶς εἶναι γνωστόν, δὲν διεσακρίσθη ἀρκετὰ μέχρι τοῦδε ὑπὸ τῆς φιλοσοφικῆς ἀνακλύσεως. Νεὶ μὲν διδάσκουσιν ὅτι ὁ λόγος μᾶς δίδει τὸ ἀπόλυτον καὶ τὸ ἀπειρον, ὅτι τοῦτο δὲν προέρχεται οὔτε ἀπὸ τοῦ ἐγὼ οὔτε ἀπὸ τοῦ οὐκ ἐγώ, οὔτε ἀπὸ τῆν πείραν. Ἀλλὰ τίνι τρόπῳ ἡ ιδέα αὕτη ἐνυπάρχει ἐν τῷ λόγῳ, καὶ πῶς ἀναπτύσσεται, τοῦτο δὲν ἐδείχθη εἰσέτι ἀπογρῶντως.

Ἄλλοι λέγουσιν ὅτι τὸ ἀπόλυτον καὶ τὸ ἀπειρον ἀναπτύσσονται ἐκ τοῦ σχετικοῦ καὶ πεπερασμένου, τοῦτέστιν ἐκ τῶν καθ' ἕκα-

1) Ὁ Γιοβέρτης ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ εἰς τὴν φιλοσοφίαν, διασχυρίζεται ὅτι ἡ ιδέα τοῦ ἀπείρου ὄντος εἶναι ἔμφυτος, διότι ἐν τῇ δημιουργικῇ πράξει (actio creante) ἀποκλύπεται εἰς τὴν ἐνόρασιν (intuition), καὶ ἐπομένως στηρίζει τὴν φιλοσοφίαν τοῦ ὅχι εἰς τὴν ψυχολογίαν, τὴν ὁποίαν περιφρονεῖ καὶ ἀξιοτελεῖ, ἀλλὰ εἰς τὴν ὄντολογίαν. Ἐντεῦθεν καὶ ὁ κατ' αὐτὸν ἰδανικός τύπος (formula ideale) ὁ περιλαμβάνων τοὺς τρεῖς ἄρους, τὸ ὄν, τὸ ὑπάρχον καὶ τὴν πρὸς ἄλληλα σχέσιν, ἢ τὴν διημιουργίαν. Αὕτη δὲ ἡ ἀποκάλυψις ἐγένετο διὰ τοῦ θρησκευτικοῦ λόγου ἄλλὰ ταῦτα πάντα εἶναι ἀπλοῦς δογματισμός. Καὶ ἡ ἀνωτάτη διατύπωσις τοῦ Γιοβερτισμοῦ τὸ ὄν διημιουργεῖ τὸ ὑπάρχον, εἰς οὐδὲν ἄλλο ἀνάγεται οὐσιωδῶς εἰμὴ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος. Ὁ δὲ ὑπὸ τοῦ Γιοβέρτου πολεμοῦμενος Ροσμίνης διασχυρίζεται ὅτι ἔχομεν ἔμφυτον τὴν ιδέαν τοῦ ὄντος, ἀλλ' ὅχι τοῦ ἀπείρου ὄντος, οὕτα τοῦ πεπερασμένου, ἀλλ' ὄντος δυνατοῦ καὶ κοινοτάτου καὶ γενικοῦ, οὕτινος τὴν ιδέαν, συνιστῶσαν τὴν ἀλήθειαν, ἐφαρμόζομεν εἰς τὰ μερικὰ ὄντα τὰ τε πίπτοντα ὑπὸ τὰς αἰσθήσεις μᾶς καὶ τὰ ἀνακλυπτόμενα ὑπὸ τοῦ λόγου. Ἐπιφυλαττόμενοι νὰ κάμωμεν πλήρη ἀνάλυσιν τῶν δύο τούτων συστημάτων εἰς τινὰ διατριβὴν, τὴν ὁποίαν ἤδη ἐτοιμάζομεν, περὶ τῆς καθ' ἡμᾶς ἰταλικῆς φιλοσοφίας, ἠναγκάσθημεν νὰ κάμωμεν μνησθῆναι αὐτῶν ἐνταῦθα, διότι ὅσα εἰπομεν περὶ Καρτεσιῶν ἐφαρμόζονται ἐν μέρει καὶ εἰς αὐτά. Ὁ Γιοβερτισμός εἶναι ἡ ἐν Θεῷ ἐνόρασις τοῦ Μαλαδράγγου, τοῦ Ἰεροῦ Αἰγυπτίνου καὶ τινῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ὁ Ροσμινισμός εἶναι ἡ ἐνόρασις ὅχι ἐν Θεῷ ἀλλὰ ἐν τινι μέσῳ μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου.

στα και ατομικῶν γινομένων. Π.χ. ἐν ᾧ ἐγὼ παρατηρῶ ὅτι εἶμαι αἷτιον, ἀναπτύσσεται ἐν ἐμοὶ ἡ ἰδέα ἀπολύτου αἷτιου, και ἡ ἀπόλυτος ἀρχὴ ὅτι πάντα ἔχουσιν αἷτιον· ἐν ᾧ παρατηρῶ ὅτι εἶμαι ὑποκειμενον και κατηγορούμενον, ἡ ὑπόστασις και μορφή, ἀναπτύσσεται ἡ ἀπόλυτος ἀρχὴ ὅτι πάντα εἶναι ὑπόστασις και μορφή· ἐν ᾧ παρατηρῶ τὴν ἐμὴν διάρκειαν, ἀναπτύσσεται ἡ ἰδέα τῆς ἀπείρου διάρκειας ἡ τοῦ χρόνου, και οὕτω καθεξῆς περὶ πάντων τῶν ἀπολύτων ἰδεῶν και ἀρχῶν (1).

Ἄλλὰ και ἂν τοῦτο ἀληθεύῃ, μένει πάντοτε εἰς τὸν Κ. Κουσίνον νὰ μᾶς φανερωσῇ τίνι τρόπῳ γίνεται ἡ ἀνάπτυξις αὕτη και τὰ ὑπ' αὐτοῦ καλούμενα *élimination* και *dégagement*. Και οὕτε ἡδύνατο νὰ ἴδῃ τὴν ἐργασίαν ταύτην, διότι συγχύσας τὰς ἀπολύτους ἰδέας και τὰς ἀπολύτους ἀρχάς εἰς μίαν μόνην κατηγορίαν, προέφραξεν εἰς ἑαυτὸν τὴν ὁδόν, ὥστε ἀδύνατον νὰ κατανοήσῃ πλέον τὴν διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος γένεσιν τοῦ ἀπείρου. Ἐπομένως ἐπίστευσεν ὅτι βλέπει ἐν τῷ ὄντι τὸ ἀπειρον ὄν, ὡς εἶδεν ἐν τίνι τρόπῳ και διάρκειᾳ τὸν ἀπειρον τρόπον και χρόνον. Ἄλλ' ὅτι τὸ πρᾶγμα δὲν ἔχει οὕτως, ἀπεδείχθη ἡδὴ προλαβόντως.

Διὰ τῆς παρατηρήσεως ταύτης ἀνασκευάζεται και ἡ ἄλλη μορφή, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐξέθεσεν εἰς τινὰ μέρη τῶν συγγραμμάτων του (2) τὴν θεωρίαν τῆς αὐθορμήτου ἐνοράσεως (*intuition spontanée*) τῶν ἀπολύτων ἀληθειῶν, τῆς καθαρᾶς ἀντιλήψεως (*perception pure*) και τῆς ἀναγκαιᾶς αὐτῶν συλλήψεως (*conception nécessaire*). Ἐνόρασις, ἀντίληψις, σύλληψις εἶναι ταῦτα πάντα γινόμενα ὑποκειμενικά και σχετικά, ἐξ ὧν οὐδέποτε δύναται νὰ ἐξέλθῃ τὸ ἀπόλυτον. Νομίζομεν δὲ ὅτι οὐδέποτε θέλομεν εὐρεῖ λύσιν ἀποχωρῶσιν τοῦ ζητήματος, ἕως οὐ δὲν διακρίνομεν τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος ἀπὸ τὰς ἀρχάς τοῦ ὄντος, τοῦτέστι τὰς ἀπολύτους ἰδέας ἀπὸ τὰς ἀπολύτους ἀρχάς.

Ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος, και τοι καθ' ἑαυτὴν ἀπόλυτος και ἀναγκαιᾶ, δὲν ἀποκαλύπτεται καθ' ἀρχάς εἰμὴ διὰ σχετικοῦ και ἐνδεχομένου ὄντος, οἷον τὸ ἐγὼ. Τὴν δὲ ἐννοίαν ἀπολύτου και ἀπείρου ὄντος δὲν ἀποκτῶμεν εἰμὴ διὰ τῆς ἐργασίας, τὴν ὁποίαν ἐπροσπαθήσαμεν νὰ διαφωτίσωμεν.

1) Ὅρα Κουσίνον. Φιλοσ. τριμέχ. σελ. 262 και 63 ἐκθ. Παρις, τοῦ 1883.

2) Ὅρα τὰ Μαθήμ. περὶ τῶν ἀπολύτων ἀρχῶν τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ καλοῦ και τοῦ δικαίου.

Ἐάν δέ τις εἶπῃ ὅτι καί αἱ ἀπόλυτοι ἰδέαι ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ ἀπόλυτοι ἀρχαί, καὶ ὅτι ἐπομένως δὲν πρέπει νὰ διαστελλωνται ἀλλήλων, ἀπαντῶμεν ὅτι ἐκ τῶν ἀπολύτων ἰδεῶν, οἷς ἡμεῖς τὰς προσδιωρίσαμεν, δὲν ἐξάγονται εἰμὴ αἱ ἐπόμεναι δύο ἀρχαί· α' ὅ,τι ὑπάρχει εἶναι ὑποστάσις, μορφή καὶ σχέσις, τούτεστιν, ἢ ὑπὸ τοῦ Κουσίνου καλουμένη ἀρχὴ ὑποστάσεως· β' πᾶν ὅ,τι ὑπάρχει εἶναι ἐν τῷ τόπῳ καὶ ἐν τῷ χρόνῳ. Ἀλλὰ τίς δὲν βλέπει ὅτι, θεθεῖσθαι τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος, αἱ ὑποτιθέμεναι ἀρχαί αὗται δὲν εἶναι εἰμὴ δύο μορφαί, δύο ἐφαρμογαί τῆς ἀρχῆς τῆς ταυτότητος; Τῶντι ἀνάγονται εἰς τὸ πᾶν ὅ,τι εἶναι δὲν δύναται συγχρόνως νὰ μὴ ἦναι, διότι τὸ νὰ λέγωμεν πᾶν ὅ,τι ὑπάρχει πρέπει νὰ ἦναι ὑπόστασις, μορφή καὶ σχέσις, καὶ πρέπει νὰ ἦναι ἐν τῷ τόπῳ καὶ ἐν τῷ χρόνῳ. εἶναι τὸ αὐτὸ ὡς ἂν ἐλέγομεν πᾶν ὅ,τι εἶναι, εἶναι, δηλ. δὲν δύναται νὰ ἦναι καὶ νὰ μὴ ἦναι.

Ἄς προσθέσωμεν λοιπὸν εἰς τὰς ἰδέας τοῦ ἀπειροῦ τόπου καὶ χρόνου τὴν τοῦ ἀπειροῦ ὄντος ἰδέαν, καὶ οὕτω θέλωμεν ἔχει τὰς τρεῖς ἐνοίας τοῦ αἰδίου, τοῦ ἀπεράντου καὶ τοῦ Θεοῦ.

Συμπληρώσαντες ἤδη τὴν ἐκθεσιν τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος καὶ τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ, ἀνεκαλύψαμεν, καθ' ὅσον εἰς ἡμᾶς ἐπιτρέπεται, τὴν ἰδανικὴν χώραν, ἐν ἣ ἡ καὶ ἀνεπτύσσεται τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ἢ μᾶλλον ἐπροσπλήσκαμεν ἢ ἀποκαλύψαμεν αὐτὴν τὴν οὐσίαν τοῦ λόγου, ἣτις ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ ἰδέα τῆς τάξεως, διὰ τῆς ὁποίας ἀνεγκίνουμεν εἰς τὸ ἀπειρον, ὁ λόγος τοῦ Πυθαγόρου καὶ τοῦ Πλάτωνος, ὁ ἀνεγκαιὸς μεσίτης μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ, ὁ ἀπρόσωπος καὶ καθολικὸς λόγος ὁ εἰς πάντας ἐνυπάρχων τοὺς ἀνθρώπους καὶ εἰς οὐδέναις ἐλλείπων, τὸ φῶς τὸ φωτίζον πάντα ἀνθρώπων ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον, ὁ ἥλιος τῶν πνευμάτων, ὡς λέγει ὁ Φενελῶν, ἢ ἀνεγκαιὸς ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἀνθρώπον, διὰ τῆς ὁποίας ὁ ἀνθρώπος ὑφούται πρὸς τὸν Θεόν, ὡς πρὸς πηγὴν, ἐξ ἧς ἀπορρέει πᾶσα δύναμις, πᾶσα νόσις καὶ πᾶσα ἀγαθότης.

Καὶ οὕτω ἀνεκαλύφθη ἡ γένεσις τῶν τριῶν ἰδεῶν τοῦ ἐγῶ, τοῦ κόσμου, καὶ τοῦ Θεοῦ, αἰτινες εἶναι τὰ τρία μεγάλα, τὰ τρία μόναι ἀντικείμενα τῆς φιλοσοφίας καὶ ὄλου τοῦ ἐπιστητοῦ. Τρεῖς δικακκριμέναι ὑποστάσεις, αἰτινες, καὶ τοι οὐκ ὀλίγαι ἔχουσαι σχέσεις πρὸς ἀλλήλας, ὑφίστανται ὁμως ἀνεξάρτητοι κατὰ τὴν οὐσίαν τῶν, ὥστε δὲν δυνάμεθα νὰ τὰς ἐνοποιήσωμεν χωρὶς νὰ παρεκτραπῶμεν εἰς τὰ ψευδῆ καὶ παράλογα δόγματα τοῦ ἰδανισμοῦ, ἢ τοῦ αἰσθητισμοῦ, ἢ τοῦ πανθεισμοῦ.

Τεθέντος τοῦ ἀπειροῦ ὄντος, πρέπει ἐξ ἀπαντος νὰ τῷ ἀποδώσωμεν τὰ αὐτὰ παντὸς ὄντος στοιχεῖα, ἀλλὰ ἀπειρῶς καὶ ὑπὲρ φύ-

σιν υπάρχοντα και συνδυαζόμενα. Και ἐπειδὴ τὸ ὄν εἶναι ὑπόστασις, μορφή και σχέσις ἐν τῷ τόπῳ και ἐν τῷ χρόνῳ, ὁ Θεὸς θέλει εἶναι δι' ἡμᾶς τὸ αἰδίον και ἀπέραντον ὄν, ἐν και τριαδικόν, ἐν ᾧ ἄπειρος εἶναι και ἡ ὑπόστασις και ἡ μορφή και ἡ σχέσις. Και ἐπειδὴ ἡμεῖς εἴμεθα γνώσις, ἐνεργεία και ἀγάπη, οὕτω ἐν τῷ Θεῷ εὐρίσκωμεν ἄπειρον σοφίαν, δύναμιν και ἀγάπην. Ἄλλ' ἂς μὴ προλάβωμεν τὰς περὶ τῶν ἀρχῶν τῆς Θεοσοφίας παρατηρήσεις μας.

Ἄς ἐπανέλθωμεν δὲ εἰς τὴν ἔκθεσιν και συμπλήρωσιν τῆς θεωρίας μας, και ἂς κάμωμεν, κατὰ τὴν ὑπόσχεσίν μας, σύντομον ἀνάλυσιν τῶν ἐργασιῶν τοῦ νοῦς μας, και σύντομον ἔκθεσιν και ἐπίκρισιν τῶν περὶ πρώτων ἰδεῶν και ἀρχῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων. Λαμβάνομεν δὲ πρὸς τοῦτο τὰ ἐπιστημότερα, ἐκ μὲν τῶν ἀρχαίων τὰ τοῦ Πλάτωνος και Ἀριστοτέλους, ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων τὰ τοῦ Καντίου και Ρεΐδου. Ἄλλὰ πρῶτον ἂς ἐμβῶμεν πρὸς μίαν στιγμὴν εἰς τὸ βασίλειον τῆς ψυχολογίας· ἂς ἴδωμεν ποῖαι εἶναι αἱ νοητικαὶ δυνάμεις και πῶς ἐνεργοῦσι, και ἴσως βεβαιωθῶμεν ἔτι μᾶλλον περὶ τῆς ἀληθείας τῶν ὅσα ὑπεστηρίζαμεν ἄχρι τοῦδε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε.

Περὶ τῶν νοητικῶν δυνάμεων σχετικῶς πρὸς τὰς ἐκ τῶν προτέρων ἀρχάς.

Ἡ μὲν ἀνάλυσις τοῦ ὄντος, θεωρουμένου ὡς ἀντικειμένου τῆς γνώσεως, μας ἔδωκε τὰς τρεῖς ἀρχάς, ἀντιστοιχοῦσας εἰς τὰς τρεῖς στιγμὰς τοῦ ὄντος.

Ἡ δὲ ἀνάλυσις τοῦ ὑποκειμένου τῆς γνώσεως, ἢ τῆς γνωσκούσης διανοίας, θέλει μας δώσει τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα.

Ἡ πλέον ὀρατὴ τῶν νοητικῶν μας δυνάμεων εἶναι ἡ διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀντίληψις τῶν ἐκτὸς (perception externe). Ἄλλ' αὕτη, ὡς ἤδη εἶπομεν, εἶναι ἀχώριστος ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν ἀντίληψιν, ἢ ἀπὸ τὴν σκέψιν, δηλ. ἀπὸ τὴν διὰ τῆς συνειδήσεως γνώσιν τῶν ἐσωτερικῶν τοῦ ἐγὼ φαινομένων.

Ἐκτὸς δὲ τῆς ἐσωτερικῆς και ἐξωτερικῆς τοῦ ἐγὼ παρατηρήσεως, ἔχομεν και τρίτην δύναμιν, δι' ἧς περιορίζομεν και συγκεν-

τρόνομεν τὴν παρατήρησίν μας ἐπὶ τινος, ἢ ἐπὶ πλείονων, ἢ ἐπὶ τινος μέρους τῶν φαινομένων, ὅσα μας ἀποκαλύπτει ἢ ἐσωτερικὴ ἢ ἐξωτερικὴ ἀντίληψις, καὶ καθιστῶμεν ζωηρότερον, ἐναργέστερον καὶ δικοχέστερον τὸ ἐπὶ τῆς διανοίας ὅπ' αὐτῶν παραγόμενον ἀποτέλεσμα. Ἡ δὴ δύναμις αὕτη εἶναι ἡ προσοχή.

Συγκεντρώνοντες δὲ τὴν προσοχὴν μας μόνον ἐπὶ τινῶν τῶν ποιοτήτων τῶν ἀντικειμένων, ἢ τῶν περιστάσεων τῶν φαινομένων, δυνάμεθα ν' ἀποχωρίσωμεν ταύτας ἀπὸ τοῦ συνόλου, καὶ νὰ τὰς θεωρήσωμεν μεμονωμένας, καὶ τοῦτο κάνομεν διὰ τῆς ἀφαιρέσεως. Διὰ τῆς δυνάμεως ταύτης δικαιοῦνται τὰ σύνθετα καὶ μορφοῦνται, διὰ τῆς ἀφαιρέσεως τῶν εἰς πολλὰ ἄτομα κοινῶν χαρακτηριστῶν, τὰ γένη καὶ τὰ εἶδη.

Ἄλλ' ἐὰν διὰ τῆς ἀφαιρέσεως δυνάμεθα νὰ δικαιοῦσωμεν καὶ ἀποσυνθέσωμεν τὰ φαινόμενα καὶ τὰς ιδέας, δυνάμεθα ἐπίσης δι' ἄλλης δυνάμεως νὰ συνενώσωμεν πλείονας ιδέας, δυνάμει τῶν πρὸς ἀλλήλας σχέσεων ὁμοιότητος, ἀναλογίας, ἀντιθέσεως, χρόνου καὶ τόπου, συγκρίσεως, γενέσεως καὶ παραγωγῆς κ.τ.λ. καὶ ἡ δύναμις αὕτη δύναται νὰ ὀνομασθῇ συναίρεσις, ἢ σύζευξις ἢ σύνδεσις τῶν ιδεῶν (*association des idées*).

Μετὰ τὴν ἀντίληψιν, τὴν προσοχὴν, τὴν ἀφαίρεσιν καὶ τὴν σύνδεσιν τῶν ιδεῶν, ἔρχεται ἡ μνήμη, διὰ τῆς ὁποίας αἰ ληφθεῖσαι ἐντυπώσεις ἢ ἀφ' ἐκυτῶν καὶ ἀκουσίως ἀναγεννῶνται, ἢ ἐκουσίως ἀνακκλοῦνται εἰς τὸν νοῦν.

Ἡ δὲ δύναμις διὰ τῆς ὁποίας παριστάνονται ζωηρῶς εἰς τὸ πνεῦμα ὅσα προλαβόντως ἠσθάνθημεν, ἢ ὅσα προσδοκῶμεν εἰς τὸ μέλλον, ὀνομάζεται φαντασία περιλαμβάνουσα εἰς τὴν ἐνέργειάν της καὶ τὸ παρὸν ἐκτὸς τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος. Ὅταν δὲ μὲ τὰ ὑπὸ τῆς μνήμης χορηγούμενα στοιχεῖα διὰ τινος ὑπερφώσεως τοῦ νοῦς καὶ οἶονεὶ ἀνωτέρως ἐπιπνοίας καὶ φωτίσεως ἐπινοῶμεν ἢ δημιουργῶμεν νεορῶς νέα ὄντα μὴ ὑπάρχοντα εἰς τὴν φύσιν, τότε ἐνεργεῖ ἡ δημιουργικὴ ἢ ποιητικὴ λεγομένη φαντασία, μόνον τὸ ὄνομα ἔχουσα κοινόν μετὰ τὴν πρώτην, καὶ ὡς ἐκ τούτου ὄχι σπανίως μετὰ αὐτὴν συγχεομένη.

Ἄχρι τοῦδε ἐξεθέσαμεν τὰς δυνάμεις, διὰ τῶν ὁποίων τὰ νοητικὰ προϊόντα συντίθενται, ἀποσυντίθενται, συνδέονται, ἀναγεννῶνται καὶ ἐπινοῶνται. Ἄλλ' ἄς προχωρήσωμεν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς διανοίας, καὶ ἄς ἴδωμεν τί εἶναι ἡ κρίσις καὶ ὁ λογισμὸς (*raisonnement*).

Πᾶσα πρότασις εἶναι κρίσις, καὶ πᾶσα κρίσις οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ ἔκφρασις σχέσεως, ἢ κατὰ τὴν σχολὴν, πράξις τοῦ νοῦς κατὰ

φατική ἢ ἀποφατική τινός κατὰ τινός· πρότασις ἐστὶ λόγος καταφατικός ἢ ἀποφατικός τινός κατὰ τινός. (Ἀριστ. Ἀνκλ. Πρωτ. Α' α' 4).

Διὰ μὲν τῶν ἄλλων δυνάμεων γνωρίζομεν τὰ ἀτομικὰ καὶ ἀπλᾶ στοιχεῖα, διὰ δὲ τῆς κρίσεως ἐκφράζομεν σύνθεσιν ἢ σχέσιν τινὰ μεταξὺ δύο ἢ πλειόνων στοιχείων. Καὶ τὰ μὲν ἀπλᾶ ἀποτελοῦν τὰς κατηγορίας ἢ τὰ στοιχεῖα τοῦ ὄντος· τὰ δὲ σύνθετα ἀποτελοῦν τὴν ἐρμηνείαν, ὡς ὠνόμασεν αὐτὴν ὁ Ἀριστοτέλης, ἢ τὴν ἐκφράσιν τοῦ ὄντος.

Διὰ τῶν κρίσεων ἔχομεν τὴν ἐνάργειαν (évidence), ἥτις εἶναι ἢ κατ' ἐνόρασιν (intuitive) ἢ κατ' ἐξαγωγήν (deductive).

Καὶ ἡ μὲν ἐνορατική εἶναι ἀμεσος, ἀπλή καὶ πρώτη, καὶ γίνεται ὅταν ἀναγνωρίζωμεν ἀπ' εὐθείας τὴν ἀλήθειαν τῶν ἀπλῶν πράξεων, π. χ. νοῶ, αἰσθάνομαι ἢ κινῶμαι. Ἡ δὲ ἐξαγωγικὴ εἶναι ἑμμεσος, σύνθετος καὶ δευτέρως, ἀλλὰ στηρίζεται ἐπὶ τῆς πρώτης, ἢ μάλλον, εἶναι συνέπεις τῆς πρώτης, καὶ γίνεται διὰ τοῦ συλλογισμοῦ, ἢ διὰ τοῦ λογισμοῦ (raisonnement), ὃ ἐστὶ διὰ σειρᾶς ἀλληλεπιδέτων κρίσεων καὶ συλλογισμῶν.

Ἄλλ' ἐκτὸς τῆς ἐνοράσεως καὶ τῆς ἐξαγωγῆς, τελεῖται καὶ τρίτη τις ἐργασία ἢ ἐπαγωγή (induction), ἥτις εἶναι ἄλλη τις χρῆσις τοῦ λογισμοῦ· διότι ὁ λογισμὸς γίνεται ὄχι μόνον δι' ἐξαγωγῆς, ἀλλὰ καὶ δι' ἐπαγωγῆς, ἥτις ἐνεργεῖται ὅταν ἐκ τῆς παρατηρήσεως πολλῶν ἀνελόγων γινομένων, ἢ, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, ἐκ μνήμης πολλάκις τοῦ αὐτοῦ γινομένης ('Ἀνκλ. ὑστέρ Β'. ιγ'), προσδιορίζομεν γενικόν τινὰ νόμον.

Ὡστε, ἀνακεφαλαιοῦντες τὴν ἐπιτροχάδην ταύτην ἀνάλυσιν, τὴν ὁποίαν ἐκάμαμεν μὲ τὴν ὁδηγίαν τῶν ἀκριβεστέρων καὶ λεπτοτέρων παρατηρητῶν, ἔχομεν·

α. τὴν παρατήρησιν, τὴν τε ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν, μετὰ τῶν ἄλλων δυνάμεων, ὅσαι ἢ συνέχονται μὲ αὐτὴν, ἢ ἀπ' αὐτὴν ἐξαρτῶνται, ὡς ἡ προσοχή, ἡ μνήμη κτλ.

β. τὴν κρίσιν, καὶ μετ' αὐτῆς τὴν ἐνόρασιν, τὴν ἐξαγωγήν καὶ τὴν ἐπαγωγήν.

Νῦν δὲ ὡς ἴδωμεν, πρὸς ἐξάσκησιν τῶν δυνάμεων τούτων, ποίως ἀρχὰς χρειάζομεθα.

Οὐδεμίαν ἀρχὴν χρειάζεται ἡ παρατήρησις, διότι δι' αὐτῆς ἀντιλαμβάνομεθα τῶν ἀπλῶν, δεχόμεθα τὰ φαινόμενα καθὼς τὰ παρεχέει εἰς ἡμᾶς ἡ πείρα. Ὡσαύτως διὰ τῆς κρίσεως δὲν ἐκφράζομεν εἰμὴ σχέσεις. Ἄλλ' ἅμα θελήσωμεν νὰ ἐξαγάγωμεν ἐκ τινός πρώτης κρίσεως ἄλλην, ἅμα ὁ νοῦς γίνῃ ἐνεργός, παρευθὺς χρειάζεται ἀρχὴν ὠθοῦσαν καὶ ὁδηγοῦσαν αὐτὸν εἰς τὴν ἐνεργείαν, καὶ ὁμολο-

γείται παρά πάντων ὅτι ἡ ἀρχὴ τοῦ λογισμοῦ εἶναι ἡ τῆς ταυτότητος, ἢ ἡ λογικὴ ἀρχὴ (1).

Καὶ τῶντι ὅταν συλλογίζωμεθα, ἄλλο δὲν κόμινόμεν πρὸς τὸ ἐξαγάγωμεν ἐκ τινος δοθείσης γνώσεως πᾶν ὅ,τι ἐν αὐτῇ περιέχεται. Καὶ ἐπειδὴ ἡ γνώσις αὐτῆ δύναται νὰ ἦναι μερικὴ ἢ γενικὴ, καταφατικὴ ἢ ἀποφατικὴ, διὰ τῆς διαφοροῦ συμμείξεως καὶ συνδυάσεως τοιούτων προτάσεων καὶ κατὰ τὴν διαφορὸν θέσιν τὴν ὁποῖαν ἔχει ἐν αὐτῇ, ὁ μέσος ὅρος μορφοῦνται τὰ διάφορα σχήματα καὶ οἱ διάφοροι τρόποι τοῦ συλλογισμοῦ. Πᾶς δὲ συλλογισμὸς στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ταυτότητος, διότι πᾶσα ἐξαγωγή γίνεται τοῦ αὐτοῦ ἐκ τοῦ αὐτοῦ, ἢ τοῦ μέρους ἐκ τοῦ ὅλου. Ὄθεν ὁ Ἀριστοτελεὴς ὀρίζει τὸν συλλογισμὸν λόγον, ἐν ᾧ τεθέντων τινῶν, ἔτερον τι ἐξ ἀνάγκης συμβαίνει τῷ ταῦτά εἶναι (Ἀναλ. Πρωτ. Δ'. α.), ἐξ οὗ φανερόν ὅτι τὸ ἐξαγόμενον περιέχεται ἐν τῷ ἐξ οὗ ἐξάγεται, καὶ τούτου τεθέντος, σιωπηλῶς τίθεται καὶ ἐκεῖνο. Ἄλλ' εἰς τὴν νοητικὴν ταύτην ἐργασίαν τῆς ταυτότητος, τούτέστιν, ὅτι πᾶν ὅ,τι εἶναι δὲν δύναται συγχρόνως νὰ μὴ ἦναι, π.χ. οἱ ἄνθρωποι εἶναι θνητοί, ὁ Πέτρος εἶναι ἄνθρωπος, ἀρκ. ὁ Πέτρος εἶναι θνητός. Ἡ ἀρετὴ τοῦ συλλογισμοῦ ὑφίσταται εἰς τοῦτο, ὅτι δι' αὐτοῦ ἀπεδείκνυμεν ὅτι ὁ

1) Προσῆκει δὲ τὸν μάλιστα γνωρίζοντα περὶ ἑκάστον γένος ἔχειν λέγειν τὰς βεβαιωτάτας ἀρχὰς τοῦ πράγματός, ὥστε καὶ τῶν περὶ τῶν ὄντων ἢ ὄντων τὰς πάντων (πασῶν, το.) βεβαιωτάτας ἔστι δὲ οὗτος ὁ φιλόσοφος. Βεβαιωτάτη δὲ ἀρχὴ πασῶν, περὶ ἣν διαφασθῆναι ἀδύνατον ἔστιν ἡ ἀναγκαστικὴ ἐστὶ τὴν τοιαύτην (περὶ γὰρ αὐτὴ μὴ γνωρίζουσιν ἀπατῶνται πάντες) καὶ ἀνυπόθετον ἦν γὰρ ἀναγκαῖον ἔχειν τὸν ὄντων ἐκκέντα τῶν ὄντων, τοῦτο οὐκ ὑπόθεσις ὁ δὲ γνωρίζων ἀναγκαῖον τῷ ὄντιον γνωρίζοντι, καὶ ἡμεῖς ἔχοντα ἀναγκαῖον ὅτι μὲν οὖν ἡ τοιαύτη πασῶν βεβαιωτάτη ἀρχὴν, ὁ δὲ ἄλλος τὴν αὐτὴ μετὰ τοῦτο λέγομεν τὸ γὰρ αὐτὸ ἄμα ὑπάρχειν καὶ μὴ ὑπάρχειν ἀδύνατον τῷ αὐτῷ κατὰ τὸ αὐτὸ καὶ ἕνα ἄλλα προσδιορισίμῳ ἂν, ἔσται προσδιορισίμῳ πρὸς τὰς λογικὰς δυσχερείας ἡ αὐτὴ δὲ ἀπασῶν βεβαιωτάτη ἐστὶ τῶν ἀρχῶν ἔχει γὰρ τὸν εἰρημένον βιορισμὸν ἀδύνατον γὰρ ὄντιον αὐτὸ ὑπολαμβάνειν εἶναι καὶ μὴ εἶναι, κατὰ τὴν τινὰς οἰοῦνται λέγειν Ἡράκλειτον. Οὐκ ἔστι γὰρ τὸν ἀναγκαστικὸν αὐτὸς τις λέγει ταῦτα καὶ ὑπολαμβάνειν εἰδὲ μὴ, ἐνδέχεται ἄμα ὑπάρχειν τῷ αὐτῷ τὰ ἐναντία (προσδιορισίμῳ δὲ ἡμῖν καὶ ταῦτα τῇ προτάσει τὰ εἰωθότα) ἐναντία δ' ἔστι δόξα ὁ δὲ τῆς ἀντιφάσεως φανερόν ὅτι ἀδύνατον ἄμα ὑπολαμβάνειν τὸν αὐτὸν εἶναι καὶ μὴ εἶναι τὸ αὐτὸ ἄμα γὰρ ἔχει τὰς ἐναντίας δόξας ὁ διαφασθῆναι περὶ τούτου διὰ πάντας ἀποδεικνύοντας εἰς ταύτην ἀνάγουσιν ἐσχάτην δόξαν φύσει γὰρ ἀρχὴ καὶ τῶν ἄλλων ἀξιωματικῶν αὐτὴ πάντων, Ἀριστοτ. Μεταφ. Δ'. γ'.

Πέτρος εἶναι θνητός· καὶ ταῦτο ἐκώμαμεν εὐρόντες μέσον τινὰ ὄρον σχετιζόμενον μὲ τὸν Πέτρον καὶ μὲ τὴν θνητότητα, καὶ τεθέντα διὰ τοῦτο εἰς τὴν μείζονα τοῦ συλλογισμοῦ. Τοῦτο δὲ κατωρθώσαμεν ζητήσαντες τί ἐστὶ Πέτρος, καὶ εἴαν εἰς τοῦτο εὐρίσκεται ἡ θνητότης (1), καὶ δὲν ἠθέλωμεν τὰ εὐρεῖ, εἴαν δὲν εἴχομεν προϋπάρχουσαν ἐν τῷ νῶ τὴν ἀρχήν, ὅτι πᾶν τὸ ὅπωςδῆποτε ὄν δὲν δύναται ἐν ταύτῳ καὶ μὴ ἦναι. Καὶ τῶντι εἴαν ὁ Πέτρος δὲν ἦτο ἄνθρωπος, δὲν ἠθελεν εἶναι Πέτρος, καὶ εἴαν οἱ ἄνθρωποι δὲν ἦσαν θνητοί, δὲν ἠθελον εἶναι ἄνθρωποι, τοῦτέστιν ὁ Πέτρος καὶ οἱ ἄνθρωποι ἠθελον ἐνταύτῳ εἶναι καὶ μὴ εἶναι, ὅπερ ἄτοπον. Εἰς τοῦτο φθάνει ἐν τέλει πᾶσα ἀποδείξις, ἢ, ὡς λέγει αὐτός ὁ Ἀριστοτέλης, πάντες ἀποδεικνύντες εἰς ταύτην ἀνάγουσιν ἐσχάτην δόξαν· φύσει γὰρ ἀρχὴ καὶ τῶν ἄλλων ἀξιωμαίων αὐτῇ πάντων.

Ἴδω λοιπὸν ἐδικαιολογήσμεν τὴν ὑπαρξίν τῆς πρώτης ἀρχῆς, ἀποδεικνύοντες ὅτι ἄνευ ταύτης πᾶσα ἐξέκωγῆ εἶναι ἀδύνατος.

Τὰς δὲ ἄλλας δύο θέλομεν εὐρεῖ ἐν τῇ ἐπαγωγῇ.

Ὅταν ἐγώ, παρατηρῶν λ. χ. ὅτι πᾶν σῶμα, ριπτόμενον εἰς τὸν ἀέρα, πίπτει κατὰ γῆς, λέγω, ἄρα πάντα τὰ σώματα τείνουσι πρὸς τι κέντρον, καὶ οὕτω προσδιορίζω τὸν νόμον τῆς βεβρυτῆτος τῶν σωμάτων, ἐπάγωμαι εἰς γενικὸν νόμον ὑπὸ τῆς παρατηρήσεως πολλῶν κατὰ μέρος φαινομένων, ἤγουν ἐφαρμόζω, ὡς συνήθως λέγουσι, τὴν περὶ τῆς σταθερότητος τῶν φυσικῶν νόμων ἀρχήν, τοῦτέστι, τὴν ἀρχήν ὅτι εἴαν εἰς τὰ ἄχρι τοῦδε παρατηρηθέντα ἡ φύσις ἐνήργησε κατὰ τὸν δεῖνα τρόπον, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον θέλει ἐνεργῆσαι πάντοτε καὶ πανταχοῦ. Τοῦτο δὲ λέγων ὑπονοῶ ὅτι εἴαν πάντοτε συμβαίη οὕτω καὶ ὄχι ἄλλως, πρέπει νὰ ὑπάρχη τι αἴτιον τούτου· δεχόμενος δὲ αἰτιὸν τι, δέχομαι ἀναγκαίαν καὶ καθολικὴν τινὰ ἀρχήν τοῦ φαινομένου, καὶ ἐπομένως ἀναγκαῖον καὶ καθολικὸν νόμον. Καὶ τοῦτο δὲν εἶναι ἄλλο εἰμὴ ἐφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος. Διὰ τῆς ἀρχῆς ταύτης ἀνακλύπτομεν ἀναγκαίαν τινὰ καὶ καθολικὴν ἀλληλουχίαν τῶν φαινομένων, ἢ καθολικὴν καὶ ἀμετάτρεπτον τάξιν ἀποτελοῦσαν τὸ σύστημα τῶν φυσικῶν νόμων, ἐφ' οὗ στηρίζεται πᾶσα ἐπαγωγὴ, ὡς θέλομεν ἀποδείξει καὶ ἄλλαχοῦ. Ὡστε καὶ ἡ νομιζομένη πρώτη καὶ διάφορος ἀρχὴ

1) Δεῖ γὰρ τὰ ὑπάρχοντα ἐν οἷς ὑπάρχει περὶ ἑκάστον ἀρθρεῖν ἵνα εἴαν ληφθῇ τὰ ὑπάρχοντα περὶ ἑκάστον, ἡμέτερον ἦδη τὰς ἀποδείξεις ἐτοιμῶς ἐμφανίζων Ἀριστ. Ἀναλ. Πρωτ. Α' λ'.

τῆς σταθερότητος τῶν φυσικῶν νόμων, ἀναγεται εἰς αὐτὴν τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος, καὶ εἶναι ἐφαρμογὴ αὐτῆς. Ἄλλως δὲν ἠθέλωμεν ἐννοεῖ τίνι τρόπῳ ἐκ θεωρικῶν, ἐνδεχομένων καὶ ἐσημέρων γεγονότων δυνάμεθα νὰ ἐκπαγώσωμεν καθολικόν, ἀναγκαστὸν καὶ παντοτεινόν νόμον. Ἀπολύτος καὶ καθολικὸς νόμος δύναται μόνον νὰ προκύψῃ ἐξ ἀπολύτου καὶ καθολικῆς ἀρχῆς. Οὕτως ἐξηγεῖται διὰ τί ὁ Λαϊβνίτιος ἔλεγεν ὅτι καὶ ἐξ ἐπαγωγῆς ἀλήθειαι δὲν ἔχουσι γενικότητα τελείαν, διότι δὲν βλέπομεν εἰς αὐτάς τὸν χαρακτηρὸν τῆς ἀνάγκης (Nouv. Ess. Βιβλ. Δ'. κεφ. α. §. 14). Αἱ περὶ τῶν γεγονότων προτάσεις (propositions de fait) δύνανται καὶ αὐταί, λέγει οὗτος, νὰ γίνωσι τρόπον τινὰ γενικαί, ἀλλὰ τοῦτο κατορθοῦται διὰ τῆς ἐπαγωγῆς ἢ παρατηρήσεως, ὥστε οὐσιωδῶς δὲν εἶναι εἰμὴ πληθὸς τι γεγονότων ὁμοίων, καθὼς ὅταν παρατηρῶμεν ὅτι ὁ ὕδραργυρος ἐξασπρίζεται διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ πυρός· ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι γενικότης διότι δὲν βλέπομεν διόλου τὴν ἀνάγκην τούτου. Καὶ ἄλλοῦ (αὐτόθ. Βιβλ. Δ'. κεφ. α.) ἐπαναλαμβάνει σχεδὸν τὰ αὐτά, λέγων, ὅτι ὅσην πείραν καὶ ἂν ἔχωμεν περὶ καθολικῆς τινος ἀληθείας, δὲν δυνάμεθα νὰ βεβαιωθῶμεν ἐντελῶς διὰ μόνης τῆς ἐπαγωγῆς ἐὰν δὲν ἀναγνωρίσωμεν τὴν ἀνάγκην αὐτῆς καὶ διὰ τοῦ λόγου (1). Ἴδου λοιπὸν ὅτι ἡ ἐπαγωγὴ ἠθέλεν εἶναι ἀτελής καὶ ἀβεβία, ἐὰν δὲν ἐστηρίζετο ἐπὶ τοῦ λόγου, τοῦτέστιν, ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος, καθολικῆς οὐσίας, ἀπολύτου καὶ ἀναγκαστικῆς. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς δευτέρας ἀρχῆς.

Περὶ δὲ τῆς τρίτης παρατηρῶμεν

Ἐπι τὸ νὰ ἐκπαγώμεθα ἐκ τῶν κατὰ μέρος εἰς τινὰ γενικὸν νόμον εἶναι μίαν τῶν χρήσεων τῆς ἐπαγωγῆς, ἀλλ' ὅχι μόνη, διότι ἐκτὸς τῶν νόμων, εἶναι ἀνκντήρητον ὅτι ζητοῦμεν καὶ τὰ τέλη. Ἡ ζήτησις τῶν νόμων εἶναι ἀγονος καὶ ἀτελής χωρὶς τῆς ζήτησεως τῶν τελῶν· διότι ἐὰν ἡ πρώτη ἀρχὴ διὰ τὰ ὕλικά ὄντα, διὰ τὰ

1) Les propositions de fait auser peuvent devenir générales en quelque façon, mais c'est par l'induction ou observation; de sorte que ce n'est qu'une multitude de faits semblables comme lorsqu'on observe que tout l'argent s'évapore par la force du feu; et ce n'est pas une généralité parfaite, parce qu'on n'en voit pas la nécessité. Nouv. Ess. Βιβλ. Δ'. κεφ. ΙΑ'. § 14.

Quelque nombre d'expériences qu'on puisse avoir d'une vérité universelle, on ne saurait s'en assurer pour toujours par l'induction sans en connaître la nécessité par la raison. Αὐτόθ. Βιβλ. Δ'. κεφ. Δ'.

ἠθικὰ ἀπαιτεῖται ἀφεύκτως ἢ δευτέρα, ἀρα δὲν εἶναι καθολικὴ. Ὁ ἄνθρωπος, φύσει ἐλεύθερος καὶ νοητικός, ἵνα διευθύνῃ καὶ διοικῇ τὴν θέλησίν του, πρέπει νὰ γνωρίσῃ τὸ τέλος του, διότι τὸ τέλος του εἶναι καὶ ὁ νόμος του. Ἡ δὲ ζήτησις τῶν τελῶν εἶναι καὶ αὕτη ἔργον τῆς ἐπαγωγῆς, διὰ τῆς ὁποίας ζητοῦμεν ὄχι μόνον τὸ ποιητικὸν αἴτιον τῶν ὄντων, ἀλλὰ καὶ τὸ τελικόν, ἢ τὸν πρὸς ὃν ὄρον, τὸν φυσικὸν σκοπὸν καὶ νόμον τῆς ἐνεργείας τῶν. Παρατηροῦντες λ. χ. ὅτι ὁ ἄνθρωπος κινεῖται, αἰσθάνεται καὶ συλλογίζεται λέγομεν ἄρα ὑπάρχει τι αἴτιον τούτου, ἀλλ' ἐν ταυτῷ λέγομεν ἄρα ὁ ἄνθρωπος ζῆ καὶ ἐδῆμιουργήθη πρὸς τοῦτο. Καὶ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος συμπέρασμα δὲν εἶναι εἰμὴ δευτέρα ἐφαρμογὴ τῆς αὐτῆς ἐπαγωγικῆς δυνάμεως, ἥτις γίνεται διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς τελεότητος, καὶ εἶναι οὐχ' ἥττον τῆς πρώτης ἐναργῆς καὶ ἀναντιρρήτου.

Ὅστε, ἐὰν πᾶσαι αἱ νοητικαὶ μας ἐργασίαι, καὶ ὅτε ζητοῦμεν τὴν ἀλήθειαν καὶ ὅτε θέλομεν νὰ τὴν ἐκφράσωμεν καὶ νὰ τὴν ἀποδείξωμεν, ἀνάγονται εἰς τὴν ἐξαγωγήν καὶ εἰς τὴν ἐπαγωγήν, καὶ ἐὸν ἢ μὲν πρώτη στηρίζεται εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ταυτότητος, διὰ δὲ τῆς ἄλλης ἐφαρμόζωμεν ἢ τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος ἢ τὴν ἀρχὴν τῆς τελεότητος, φανερόν ὅτι αὗται εἶναι αἱ τρεῖς μόναι ἀπόλυτοι καὶ καθολικαὶ ἀρχαὶ αἱ προϊστάμεναι πάσης νοητικῆς ἐργασίας, αἱ ἀποτελοῦσαι αὐτὴν τὴν οὐσίαν τοῦ λόγου, ὅστις ἀνώτερος ὢν τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς νοήσεως, διοικεῖ καὶ ρυθμίζει ἀμφοτέρως.

Ἡ ἀνωτέρω ἀνάλυσις ἠδύνατο νὰ γίνῃ καὶ ἐκτενέστερα, ἀλλὰ πεποιθήμεν ὅτι ἕσω μᾶλλον ἐκτανθῆ καὶ ἀναπτυχθῆ, τὸσω περισσώτερον θέλει ἐπιβεβαιώσῃ τὸ συμπέρασμα, εἰς τὸ ὅποιον ἐφθάσαμεν.

Πεποιθήμεν ἐπίσης ὅτι ἐὰν, ἐκτὸς τῆς ἀναλύσεως τῶν νοητικῶν ἐργασιῶν, ἐπεχειροῦμεν καὶ τῶν ἐνεργητικῶν καὶ θελητικῶν δυνάμεων τὴν ἀνάλυσιν, ἠθέλαμεν εὐρεῖ πάντοτε ὅτι αἱ προεκτεθεῖσαι τρεῖς ἀρχαὶ εἶναι αἱ μόναι ἔμφυτοι, ἀπόλυτοι, καθολικαὶ καὶ ἀναγκασταί, τὰς ὁποίας εἰς τὰ ἐνδύτατα τῆς διανοίας μας ἐνεχάραζεν ὁ Θεὸς πρὸς ὁδηγίαν καὶ διεύθυνσιν τῆς νοήσεως καὶ τῆς πράξεως.

Καὶ τῶντι ἢ πράξις οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ διεύθυνσις τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν δυνάμεων. Ὡς πρὸς τὰς πρώτας, ἥτοι νοητικὰς, εἶδομεν διὰ τῆς ἀναλύσεως αὐτῶν ὑπὸ τίνων ἀρχῶν διευθύνονται ὡς πρὸς τὰς ἄλλας, ἥτοι τὰς ἐνεργητικὰς καὶ πρακτικὰς, παρετήρησαν οἱ ἠθικολόγοι ὅτι τὰ ἐλατήρια τῶν πράξεών μας εἶναι τέσσαρα: τὸ αὐτόματον (instinct), τὸ πάθος, τὸ συμφέρον, καὶ ὁ λόγος.

Καὶ τὰ μὲν δύο πρώτα εἶναι τυφλὰ καὶ ἀφώτιστα, ὠθοῦντα

ἡμᾶς εἰς τὴν πράξιν τρόπον τινα μηχανικῶς οὔτε παρεμβαίνει λοιπὸν, οὔτε δύναται νὰ παρεμβῇ εἰς αὐτὰ οὐδὲμὶς ἀρχή. Καθ' ἕσπον δὲ ἀποβλέπει τὸ τρίτον, ἡ ἰδιοτελής πράξις στηρίζεται ὅλη εἰς τινὰ ὑπολογισμόν, ἡ ἐργασίαν τοῦ νοῦς. Ὅθεν, εἰς ἀποδείχθη ὅτι ἡ ἐνέργεια τοῦ νοῦς διακρίθεται ὑπὸ τριῶν ἀρχῶν, δι' αὐτοῦ τούτου ἀποδείχθη ὅτι καὶ ἡ ἠθικὴ ἐνέργεια, ὡσαύτως κινούμεθα ὑπὸ ἰδιοτελείας, ὑπὸ τῶν αὐτῶν ἀρχῶν διευθύνεται.

Τελευταῖον, ὁ λόγος μᾶς προτρέπει εἰς τὴν πράξιν δυνάμει ἠθικῆς τινος ἀρχῆς, δυνάμει τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ τῆς ἠθικῆς προίξεως, ἐξ ἧς πηγάζουσι πάντα τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὰ δικαιοματὰ. Ἄλλ' ὁ λόγος εἶναι αὐτὴ ἡ συνένωσις τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ὄντος, καὶ ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν λογικῶν ἀρχῶν γεννᾶται ἡ ἰδέα τῆς τάξεως, θεμέλιον καὶ ἀρχὴ ὅχι μόνον τῶν ἠθικῶν ἀλλὰ καὶ τῶν ὕλικῶν νόμων.

Ἀποδείξαντες, καθ' ὅσον ἡδυνάμεθα, τὸ γνήσιον τῆς ἡμετέρας θεωρίας διὰ τῆς μελέτης τῆς νοητικῆς καὶ ἠθικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργείας, ὀφείλομεν τώρα νὰ τὴν περαιωθῶμεν πρὸς τὰ ἐπιστημώτερὰ περὶ τούτου συστήματα τῆς ἀρχαίας καὶ νέας φιλοσοφίας. Ἀλλὰ πρῶτον ἃς ἀνακεφαλαιώσωμεν διὰ βραχέων ὅσα ἄλλα τοῦδε ἀνεπτύξαμεν.

Εἶδομεν·

α'. Ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος εἶναι ἡ μόνη ἔμφυτος, καὶ ἐπομένως ἡ θεμελιώδης ἰδέα τῆς φιλοσοφίας· β'. ὅτι τὰ στοιχεῖα τῆς ἰδέας ταύτης εἶναι ὑπόστασις, μορφή, σχέσις, τόπος καὶ χρόνος· γ'. ὅτι ἐν τῷ χρόνῳ καὶ τῷ τόπῳ εὐρίσκομεν τὸ ἀπειρον καθὸ ποιῶν ἀλλ' ὅχι καθὸ ὄν· δ'. ὅτι αἱ ἀντιστοιχοῦσαι εἰς τὴν ἰδέαν ταύτην ἀρχαὶ εἶναι αἱ τρεῖς ἀπόλυτοι ἀρχαὶ τῆς ταυτότητος, τῆς αἰτιότητος καὶ τῆς τελειότητος· ε'. ὅτι ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος προκύπτει ἡ ἰδέα τοῦ ἀπείρου ὄντος· ς'. ὅτι αἱ εἰρημέναι τρεῖς εἶναι αἱ μόναι ἔμφυτοι, ἀπόλυτοι καὶ καθολικαὶ ἀρχαὶ τοῦ λόγου, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς ἀναλύσεως τοῦ ὄντος, ἐκ τῆς πείρας, καὶ ἐκ τῆς ἀναλύσεως τῶν νοητικῶν καὶ ἠθικῶν τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεων.

Ἄς ἀνοίξωμεν τώρα τὴν ἱστορίαν τῆς ἐπιστήμης καὶ ἃς ἴδωμεν ποῦ θέλει εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς μελέτης καὶ συμπαραθέσεως τῶν περὶ τούτου φιλοσοφικῶν συστημάτων.